

хліборобського класу позбувалися ознак і діяльності цього класу. Синергетична система аграрної країни набувала ознак переходу до хаосу, який посилювався чинником індустріалізації села за умов примусової колективізації. Чинник індустріалізації міг би бути за інших умов параметром самоорганізації, порядку системи держави при перетворенні її на аграрно-індустріальну, як це відбувалося в деяких країнах Східної Європи навіть соціалістичного спрямування, наприклад, в Угорщині. В Україні і колишньому СРСР руйнація аграрної сфери призвела до дестабілізації держави в цілому і створила умови для переходу її в нову якість приватизації землі, створення ринкових відносин тощо на посткомуністичному просторі.

Проте синергетично рух вихідців із села до партійно-господарчих структур має і позитивні наслідки. Зміна владних еліт перетворює владну еліту на політичну, і у представників партій і рухів політичної еліти виникає нагальна потреба знайти нові вектори розвитку, спрямовані на здобуття або повернення влади. Нерідко такі вектори передбачають повернення до свого коріння і відновлення функціональної здатності забезпечити розвиток хліборобського класу, який може підтримати і висунути своїх кандидатів на здійснення державних функцій. Частково такі люди поповнюють партії аграрного спрямування.

Другий шлях – політично прогресивний – полягає у цільовому рухові до політичної еліти керівників сільськогосподарських підприємств, агрофірм, які знають і відстоюють інтереси селянських верств населення України. Вони є лідерами аграрних та деяких інших партій, народними обранцями у Верховній Раді, обласних і районних радах тощо. Однак цей шлях можливий лише за умови існування в аграрному секторі доволі крупних сільськогосподарських виробничих структур, адже представники приватних невеличких фермерських господарств здебільшого не мають можливості бути підтриманими значною кількістю виборців. Хоч найбільш активні з них знаходять інші шляхи ідентифікації себе як хліборобської еліти, зокрема, через профспілки, об'єднання приватних підприємців тощо. Цей шлях якраз і служить найбільш інтенсифікуючим чинником формування політичної свідомості в досить інертному, аполітичному селянському середовищі. Напрямами закріплення в сучасній Україні справжньої хліборобської еліти є проведення реальної приватизації землі, коли земля стане дійсною власністю селянина й управління нею буде відбуватися безпосередньо її власником, а не через прообрази колгоспів – КСП; підтримка власників землі через систему довгострокових кредитів у спеціалізованих банках, іпотеку під патронатом держави; вироблення стратегій розвитку кооперації в нових її формах тощо. Це створює умови для реального формування політично і владно активного селянства як панівної еліти аграрної чи аграрно-індустріальної держави.

Третій шлях для хліборобських верств населення України є доволі традиційним і випробуваним, що зумовлено здебільшого селянською спрямованістю розвитку культури. Цей шлях є рухом найбільш талановитих, творчо обдарованих представників

хліборобської еліти до культурної і духовної еліти. Консервативна ідеологія українського селянина, поєднуючись із кордоцентричністю національного характеру як філософією серця, перевагою емоційного над раціональним створює оптимальні умови для самоорганізації системи держави при протистоянні духовної еліти владній за умови деструктивної сили останньої. Духовна еліта виконує у суспільстві функції національної ідентифікації, а це значить що вона відстоює свої глибинні інтереси хліборобського класу – станового хребта української нації.

Отже, синергетичний аналіз проблеми хліборобської еліти в сучасній Україні дає змогу встановити функціональне призначення цієї еліти як параметру порядку, чинника самоорганізації суперсистеми аграрно-індустріальної держави. Становлення в Україні еліти хліборобського класу та її розвиток сприятиме економічному зростанню, оновленню політичної системи, стабілізації суспільства, укоріненню “здорового” консервативного спрямування суспільної свідомості тощо.

1. Липинський В. Універсалізм у хліборобській ідеології // Консерватизм: Антологія / Упоряд. О. Проценко, В. Лісовий. – К.: Смолоскип, 1998.
2. Haken H. Synergetics as a Tool for Conceptualization of Cognition and Behavior – How Far Can We Go? // Synergetics of Cognition / Eds. Haken H., Stadler M. – Berlin, 1990.
3. Поддубный Н. В. Синергетика: динамика самоорганизующихся систем. – Белгород: Изд-во Белгородского ун-та, 1999.
4. Лазоренко О. В., Лазоренко О. О. Теорія політології. – К.: Вища школа, 1996.
5. Баранцева К. К. Феномен еліти у вимірі політичної ідеології: український консерватизм // Вісник Київського держ. лінгв. ун-ту. Серія Історія, економіка, філософія. – 2000. – Вип. 4.

В. М. Лазуренко

АГРАРНА ІСТОРІЯ УКРАЇНИ: СУЧАСНИЙ СТАН ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ (на прикладі Черкащини)

Глибокі зміни в соціально-економічній структурі суспільства, формування якісно нових відносин на селі потребують, на наш погляд, конструктивного осмислення широкого кола питань, що так чи інакше стосуються розвитку АПК. Діалектика питання змушує фахівців, представників різних галузей науки, повніше та об'єктивніше вивчати процеси, що проходили і проходять в аграрному секторі народного господарства.

Годі й казати, що селянство, яке протягом століть становило основу української нації, багато в чому і сьогодні продовжує визначати соціальне і духовне обличчя українства. В умовах тоталітаризму селянська тематика через політичну кон'юнктуру, надмірну заідеологізованість історичної науки всебічно не вивчалася, а висвітлення окремих сторін життя

мешканців українського села мало здебільшого догматичний характер.

“Українське село, – як зазначив Президент України Л.Д. Кучма, – споконвіку було і лишається взірцем працьовитості, виваженості, мудрості і терпіння, оберегом кращих якостей та чеснот народу. Тут коріння його духовності та культури, давніх і добрих традицій. І тут основа достатку держави, її продовольчої безпеки. Наше село, його люди гідно пройшли через випробування, муки та втрати, яких з лишком вистачило б на долю багатьох держав і народів. Сільське господарство завжди було безвідмовним донором для інших галузей економіки, на його плечах вибудовувалися конструкції розв’язання багатьох загальнодержавних проблем” [1, 3].

Виходи з цього в сучасних умовах достатньої актуальності набрала потреба мати більш чітке і в той же час достатньо містке визначення такого, здавалось би зрозумілого поняття – „селянин”. На перший погляд, проте саме на перший, потреби в зверненні до подібного категоріального визначення немає. Однак практика конкретних соціально-економічних досліджень життя селянства переконливо доводить протилежне.

Сьогодні така потреба є цілком очевидною, оскільки темпи „капіталізації” села, достатньо інтенсивний, на відміну від радянського минулого, розвиток реальних грошових відносин в аграрному секторі народного господарства України ставить цю проблему цілком на часі: надто вже вона загострюється в період кардинальних інституціональних змін, пов’язаних із поступовим введенням до ринкового обігу земель сільськогосподарського призначення.

Оптимальне визначення повинно, на наш погляд, обіймати єдність чотирьох сутнісних характеристик, органічна сукупність яких максимально забезпечує належну адекватність і в той же час універсальність визначення.

Це насамперед селянський двір як базова господарська основа, яка об’єднує родину, ділянку землі та прикладену до неї працю. Ця праця, однак, не обов’язково повинна бути пов’язана суто з рільництвом. У традиційній українській реальності не менше значення займає і тваринництво та городництво. При всій схожості й дотичності цих занять (рільництво-тваринництво), вони, на нашу думку, все ж далеко не тотожні, оскільки тваринництво по цілому ряду важливих параметрів і господарського життя ніяк не співпадає з рільництвом.

Потрібне також доповнення щодо визначення суми можливих економічних надходжень до двору від різного роду діяльності несільськогосподарського характеру, які, видозмінюючись залежно від часу і місцевості, проте, завжди і достатньо суттєво існували в реаліях сільського життя.

По-друге, це село як місце проживання і як об’єкт переносу із покоління в покоління певних соціальних

рис і достатньо усталеного комплексу селянської культури, яка поряд з іншими рисами включала також широке коло понять звичаєвого права.

По-третє, це особливий характер трудової діяльності, причому це не лише праця в сільському господарстві. Слід зазначити також те, що в сільському господарстві, не кажучи вже про аграрний сектор економіки взагалі, зайняті і не селяни як такі. Головною особливістю тут виступає менш вузьке і неформалізоване визначення професійних завдань. Адже селянин працює не лише на землі. Він зайнятий ще щонайменше десятком інших „професій”, якщо вживати поняття „професія” у тому розумінні слова, яке в нього вкладають в умовах міста.

Цей низький рівень спеціалізації пов’язаний з дуже широким колом трудових дій, які в умовах відсутності альтернативної допомоги змушений виконувати житель села.

І нарешті четверте. Це те, що селянство попри всі декларації було і залишається нижчим, експлуатованим класом суспільства. В ті чи інші часи міняється інколи досить суттєво, ступінь експлуатації селянства суспільством в цілому, але сам принцип експлуатації залишається непорушним.

За цих умов сформувався специфічний спосіб життя і виживання, невідривно пов’язаний із особливим типом економіки селянського двору.

З цією специфікою життєвих реалій пов’язані особливості вибору і поведінки, згідно яких те, що логічне і правильне з точки зору отримання максимуму доходів чи натуралізованого господарського ефекту для неселян, не є таким же логічним і правильним для самих селян.

І тому часто в довготривалій радянській дійсності навіть, здавалося б, добрі наміри і починання, будучи народжені в кабінетах вищого партійного керівництва, не сприймалися селянством, яке швидко прораховувало не лише прямий, але, що не менш важливо, і опосередкований їхній вплив. Майже завжди, коли аналізувались причини супротиву чисельним адміністративним нововведенням, виявлялось, що за цим стоїть насамперед конкретність, системність селянського мислення, що „консервативні” селяни виявились куди більшими реалістами, ніж їх порадики, оскільки, згадаємо це ще раз, всякі нові економічні, господарські, соціальні кроки аналізувались ними виключно системно у тій сутності прямих так і опосередкованих впливів з точки зору вирішення не лише сьогоденних проблем, але і забезпечення нормальних умов існування селянського двору, селянської родини на майбутнє.

Черкащина – один з найдавніших і найпродуктивніших в Європі сільськогосподарських регіонів. Не забуваймо й про агроландшафти Черкащини, які є просто унікальними за своїми відтворювальними можливостями. Їх збереження і примноження для майбутніх поколінь є одним із історично значущих завдань для наших сучасників.

Тож не дивно, що саме на Черкащині в останні роки сформувався осередок дослідників, які плідно вивчають історію нашого селянства, його надбань і невдач, проблем та перспектив. Характерною особливістю цього напрямку, на відміну від минувшини, є його комплексний підхід. Змінилися акценти і в об'єкті дослідження. На перший план вийшло дослідження не лише минулого українського селянства, всіх сторін його життя, культури, побуту, традицій, а і тих складних і неоднозначних явищ і процесів, розвиток яких можливо передбачити в майбутньому.

Ще в лютому 2000 року в місті Черкаси, вперше в Україні за роки незалежності, було створено Наукове товариство істориків-аграрників. Нині – це представницька громадська наукова самоврядна організація, яка об'єднує на добровільних засадах вчених-істориків, наукових працівників, фахівців сільськогосподарських підприємств, установ, організацій різних форм власності. Товариство здійснює свою діяльність на території Черкаської області. Метою діяльності товариства, як зазначено в його Статуті, є організація і проведення наукових проблем з історії селянства та сільського господарства, а також дослідження, спрямовані на підвищення ефективності роботи сільськогосподарських підприємств і організацій в умовах ринкової економіки.

Одним із основних завдань Наукового товариства істориків-аграрників є координація наукової роботи членів Товариства в галузі дослідження історії селянства та сільського господарства, а також розробка спільних науково-дослідних програм у вказаному напрямку; участь в організації історико-економічних досліджень і прикладних розробок, спрямованих на вирішення сучасних проблем сільськогосподарського виробництва та соціального розвитку села; проведення незалежних громадських експертиз різноманітних програм та проектів в області сільського господарства [2, 2].

Головними напрямками діяльності Наукового товариства істориків-аграрників є вивчення господарського досвіду та традиційних форм організації праці українського селянства, його світогляду, культури та соціальної психології; історії розвитку різних галузей сільськогосподарського виробництва; місця і ролі селянства в соціальній структурі українського суспільства; історії селянського самоврядування; соціально-економічні, соціокультурні характеристики селянства на сучасному етапі розвитку суспільства; історія селянської кооперації та її сучасний стан; політична культура українського селянства [2, 3].

Працюючи в цьому напрямку члени Наукового товариства істориків-аграрників створили немало цікавих досліджень. Серед них – “Анти” [3], автори якого – викладачі Черкаського національного університету ім. Б.Хмельницького – доктор

історичних наук, професор Анатолій Морозов та кандидат історичних наук, доцент Сергій Корновенко; навчальний посібник для студентів історичних факультетів “Українське селянство XIX – XX ст.: еволюція, ментальність, традиціоналізм” [4], написаний кандидатом історичних наук, доцентом кафедри історії України цього ж університету Юрієм Присяжнюком; монографія “Заможне селянство України в умовах НЕПу” [5] кандидата історичних наук, доцента кафедри історії України Черкаського державного технологічного університету Валентина Лазуренка; монографія “Українська селянська кооперація першої третини XX ст.” [6], автори якої – доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри новітньої історії Черкаського національного університету ім. Б.Хмельницького Анатолій Морозов та кандидат історичних наук, доцент цієї ж кафедри Ігор Фареній; наукове видання “З історії становлення кооперативного руху в Наддніпрянській Україні” [7], автор якої вже згаданий нами доцент Ігор Фареній; науково-популярне видання про самобутне і неповторне українське чумацтво “Каравани українського степу” [8], автори якого науковці з Черкаського державного технологічного університету – кандидат історичних наук, доцент Валентин Лазуренко та викладач кафедри історії України Юрій Вовкотруб; наукова монографія „Село. Хліб. Гроші. Податкова політика радянської влади в українському селі в роки НЕПу” [9], автори якої – кандидати історичних наук, доценти Сергій Корновенко та Валентин Лазуренко.

Члени товариства публікують результати своїх наукових пошуків у часописі “Український селянин”, який видається з січня 2001 року.

Необхідно додати, що історики-аграрники Черкащини в останні роки все гучніше заявляють про себе на загальнодержавному рівні. Визнанням здобутків черкаських вчених стало започаткування на Черкащині вперше в історії незалежної України регулярних зібрань – Всеукраїнського симпозиуму з проблем аграрної історії. Активну участь у його роботі беруть провідні фахівці Інституту історії України Національної академії наук України, історики-аграрники вузів Донецька, Харкова, Одеси, Черкас, Дніпропетровська, Кременчука, Миколаєва, Запоріжжя, Умані та багатьох інших наукових центрів нашої держави. Вже проведено чотири такі симпозиуми. Восени цього року планується провести V-й, вже ювілейний симпозиум.

З метою ефективнішої науково-дослідної роботи Наукового товариства істориків-аграрників, Рада товариства наприкінці минулого року суттєвоновила свою структуру. Так, зокрема, сформовано нові секції товариства – “Секція соціальної активності селянства”; “Секція гендерних проблем села”; “Секція давніх землеробських культур”, “Секція сільськогосподарської техніки і технологій”.

Але, головне, над чим працюють нині члени Наукового товариства істориків-аграрників – це громіздка і кропітка робота по написанню “Енциклопедії українського селянства”. Як не парадоксально, але наша Україна, яка є аграрною державою і має багатющий досвід у цій сфері з прадавніх часів (згадаймо лише всесвітньо відому землеробську трипільську культуру), не має на сьогодні солідного видання, де б з точки зору незаангажованості політичними стереотипами мислення по відношенню до селянства та різними політичними ідеологіями, розкривалися різні сфери діяльності українського селянства. Тому члени товариства вирішили – “Енциклопедії українського селянства” – бути!

Черкаські науковці усвідомлюють, що робота по написанню цієї енциклопедії триватиме не місяць і не рік, а роки. Але це повинно бути солідне видання, про яке потім, коли воно вийде, з гордістю і вдячністю будуть говорити наші люди. Енциклопедія орієнтовно буде складатись з таких розділів, як: “Генезис агрокультури”, “Історія сільськогосподарської техніки”, “Духовний світ села”, “Етнографія та побут”, “Суспільно-політичні рухи”, “Соціальний розвиток селянства”, “Економіка”, “Персоналії”, “Селянство у діаспорі” [10, 7].

Сподіваємось, що це благородне починання черкаських дослідників знайде розуміння і підтримку у всіх селах, містах і районах нашої держави.

Як бачимо, за роки незалежності на Черкащині сформувався досить потужний колектив науковців-

аграрників, який усвідомлює те, що сьогодні одним із важливих напрямків історико-аграрних досліджень є вивчення історичних форм ментальності, соціально-економічної та громадсько-культурної діяльності українського селянства. Без детального з’ясування цих проблем неможливо відтворити об’єктивну картину минувшини українського села, отримати правдиву наукову інформацію, придатну для використання на новому етапі буття українства.

1. Селу – виверений курс у ринковому просторі. Виступ Президента України Л.Д. Кучми на урочистих зборах з нагоди Дня працівників сільського господарства 16 листопада 2000 року // Урядовий кур’єр. – 2000. – 21 листопада. – №216.
2. Статут Наукового товариства істориків-аграрників. – Черкаси, 2000.
3. Морозов А.Г., Корноненко С.В. Анти. – Черкаси, 2001.
4. Присяжнюк Ю.П. Українське селянство XIX-XX ст.: еволюція, ментальність, традиціоналізм. – Черкаси: Відлуння-Плюс, 2002.
5. Лазуренко В.М. Заможне селянство України в умовах НЕПу. – Черкаси: Відлуння-Плюс, 2003.
6. Морозов А.Г., Фареній І.А. Українська селянська кооперація першої третини XX ст. – Черкаси: Відлуння-Плюс, 2004.
7. Фареній І.А. З історії становлення кооперативного руху в Наддніпрянській Україні. – Черкаси: Відлуння-Плюс, 2003.
8. Лазуренко В.М., Вовкотруб Ю.М. Каравани українського степу. – Черкаси: Ваш Дім, 2004.
9. Корноненко С.В., Лазуренко В.М. Село. Хліб. Гроші. Податкова політика радянської влади в українському селі в роки НЕПу. – Черкаси: Ваш Дім, 2004.
10. Лазуренко В.М. Енциклопедії українського селянства – бути! // Соціал-демократ Черкащини. – 2003. – 19 вересня. – №16 (42).

